

به نام خدا

مبانی فقهی رؤیت هلال

این مقاله بخش هایی از ضمیمه فقهی کتاب «ماه نو» می باشد که توسط مجت الاسلام و المسلمین علیرضا مومندزاد تهیه گردیده است. علاقه مندان به مباحث تکمیلی این بخش به ضمیمه فقهی کتاب «ماه نو» و یا رسالات مراجع عظام تقلید مراجعه نمایند.

بر اساس احادیث متعدد از پیامبر اسلام و عترت پاکش (که سلام و صلوات خداوند بر آنان باد) مسلمانان موظفند با دیدن هلال ماه، ماه قمری را آغاز نمایند، همچنین چندین روایت از آن بزرگواران نقل شده است که ماه قمری (الشهر) ۳۰ روز و یا ۲۹ روز است.

به عنوان نمونه می توانید به کتاب «وسایل الشیعه» ج ۷، ص ۱۸۲، باب ان علامه شهر رمضان و غیره رؤیه الهلال و در کتب اهل سنت به کتاب «التاج الجامع للاصول» ج ۲، ص ۵۴، الباب الثالث - يجب الصوم و الافطار برؤیه الهلال مراجعه نمایید.

با وجود این روایات صریح و روشن، راه بر هر گونه قرارداد انسانی برای تعیین آغاز ماههای قمری که با دیده شدن هلال ارتباطی نداشته باشد بسته می شود. اولین رؤیت هلال بعد از آنکه دو یا سه شب ماه در آسمان دیده نشده و به اصطلاح در محاق بوده نشانه‌ی شروع ماه جدید است. این رؤیت معمولاً پس از غروب خورشید رخ می دهد بنابراین اولین روز ماه قمری با شب شروع می شود یعنی شب اول ماه، قبل از روز اول ماه می آید و مرسوم است که مثلاً می گوئیم شب جمعه و فردای آن را روز جمعه می نامیم (برای توضیح بیشتر به کتاب آثارالباقیه، تالیف ابوریحان بیرونی، فصل اول در حقیقت شب و روز رجوع نمایید. همچنین به عنوان مستند فقهی می توانید به کتاب التهذیب؛ تالیف شیخ طوسی؛ ج ۴، ص ۷۲، حدیث ۱۹۷ مراجعه کنید).

* موارد اختلاف نظر در آغاز ماههای قمری به لحاظ شرعی

با وجود اتفاق نظر بین فقهای اسلام در اینکه اول ماهها با رؤیت اثبات می شود و ماه قمری ۲۹ و یا ۳۰ روزه است و نه کمتر و نه بیشتر اما در فروع و جزئیات مسائل اختلافاتی وجود دارد که به تعدادی از آنها اشاره می شود.

۱- آیا رویت با چشم مسلح (دوربین و تلسکوپ)، در حالی که همان هلال با چشم غیر مسلح رؤیت نمی شود اول ماه را ثابت می کند؟

۲- اگر کسی هلال را به تنهایی دید و دیگران نتوانستند آن را ببینند و یا نزد حاکم اول ماه ثابت نشد آیا اول ماه برای خودش ثابت است؟

۳- اول ماه با شهادت چند نفر ثابت می شود؟ آیا یک شاهد کافی است؟ این شاهد و یا شاهدان چه شرایطی باید داشته باشند؟

۴- آیا باید عملاً رویت هلال صورت گیرد یا محاسبات نجومی که رؤیت پذیری یا عدم رؤیت پذیری را در صورت صاف بودن هوا پیش بینی می کنند برای اثبات اول ماه کافی است؟

۵- اگر محاسبات نجومی کارشناسان رؤیت هلال نشان دهد که هلال در یک شب خاص قابل رؤیت نیست اما شاهدانی گواهی کردند که هلال را دیده اند کدام پذیرفته می شود؟

۶- اگر هلال در هنگام غروب دیده نشد اما فردای آن، در هنگام روز دیده شد آیا اول ماه بودن روز رؤیت ثابت می شود؟

۷- اگر در محل سکونت خود نتوانستیم هلال را ببینیم و در جای دیگری از دنیا شاهدانی بر رؤیت هلال داشتیم آیا با شهادت آنها اول ماه ثابت می شود؟

در هفت مورد ذکر شده که اغلب موارد اختلاف نظر فقهی در زمینه رؤیت هلال را در بر می گیرد، فقها با برداشت های خود از روایات گوناگون رسیده در بحث رؤیت هلال و با استدلالهایی که بر اساس آن روایات می آورند به نظرات مختلفی می رسند که هر مسلمان با توجه به مذهب خود و با مراجعه به فقیهی که قول و نظر او را برای خود معتبر و لازم الاطاعه می داند تکلیف شرعی و الهی خود را شناخته و بر طبق آن عمل می نماید.

در کتب حدیثی روایات مربوط به رؤیت هلال را در باب صوم یا صیام می آورند. (مثلاً می توانید به کتاب «وسایل الشیعه» ج ۷ و کتاب «التاج الجامع للاصول» ج ۲ مراجعه کنید.) و فقها نیز نظرات خود را در این زمینه در رساله هایشان در بخش مربوط به روزه (معمولاً اواخر بحث روزه) ذکر می کنند.

راههای ثابت شدن اول ماه*

اول: خود انسان ماه را ببیند.

رؤیت با چشم مسلح

س ۱- آیا رؤیت با چشم مسلح (دوربین یا تلسکوپ) نیز شرعاً حجیت دارد؟
حضرات آیات بهجت، خامنه‌ای، فاضل و نوری: بله

دوم: عده‌ای که از گفته آنان یقین پیدا می‌شود، بگویند ماه را دیده‌ایم و همچنین است هر چیزی که بواسطه آن یقین پیدا شود.

س ۲- اگر عده‌ای که از گفته آنان اطمینان پیدا شود بگویند ماه را دیده‌ایم، اول ماه ثابت می‌شود؟
حضرات آیات خوئی، گلپایگانی، بهجت، تبریزی، خامنه‌ای، صافی، وحید، سیستانی (اطمینان از یک منشأ عقلایی) و زنجانی (اطمینان نوعی و نه اطمینان شخصی خلاف متعارف): بله

پیشگویی منجمین

س ۳- آیا اول ماه با پیشگویی منجمین ثابت می‌شود؟
نه، ولی اگر انسان از گفته آنان یقین پیدا کند باید به آن عمل نماید.
حضرات آیات خوئی، بهجت، تبریزی، خامنه‌ای، سیستانی، وحید: یقین یا اطمینان....
آیتا... گلپایگانی: یا اطمینان که در نظر عرف، علم محسوب شود....
آیتا... زنجانی: یا اطمینان برای خود انسان یا نوع مردم حاصل شود....

سوم: شهادت دو مرد عادل

دو مرد عادل بگویند که در شب ماه را دیده‌ایم ولی اگر صفت ماه را بر خلاف یکدیگر بگویند اول ماه ثابت نمی‌شود.
امام(ره): یا شهادتشان خلاف واقع باشد مثل این که بگویند داخل دایره ماه طرف افق بود اول ماه

* از دیدگاه چهارتن از مراجع گذشته حضرات آیات اراکی، امام، خوئی و گلپایگانی و ده تن از مراجع فعلی حضرات آیات بهجت، تبریزی، خامنه‌ای، زنجانی، سیستانی، صافی، فاضل، مکارم، نوری همدانی و وحید خراسانی ثابت نمی‌شود اما اگر در تشخیص بعضی خصوصیات اختلاف داشته باشند مثل آنکه یکی بگوید ماه بلند بود و دیگری بگوید نبود به گفته آنان اول ماه ثابت می‌شود و با صاف بودن هوا و اجتماع مردم برای رؤیت و حصول خلاف و تکاذب بین آنها بنحوی که احتمال اشتباه در دو شاهد عادل قوی شود، قبول شهادت آن دو محل اشکال است.

آیت... گلیپایگانی و صافی: یا هوا ابر باشد و یا اگر آسمان صاف باشد هیچکس غیر از این دو نفر نبیند، کفایت نمی‌کند.

آیت... زنجانی: و به جهتی مثل صاف بودن هوا و منحصر بودن گواهان به دو نفر، اطمینان نوعی به اشتباه آنها نباشد.

آیت... سیستانی: و همچنین است اگر انسان یقین یا اطمینان به اشتباه آنها داشته باشد یا شهادت آنها مبتلا به معارض- یا در حکم معارض- باشد مثلاً اگر گروه زیادی از مردم شهر استهلال نمایند، ولی بیش از دو نفر عادل کسی دیگر ادعای رؤیت ماه را نکند یا آن که گروهی استهلال کنند و دو نفر عادل از میان آنان ادعای رؤیت کنند و دیگران رؤیت نکنند، حال آنکه دو نفر عادل دیگر در میان آنها باشند که در دانستن جای هلال و در تیزبینی مانند آن دو عادل اول باشند و آسمان صاف باشد و مانع احتمالی از دیدن آن دو نباشد در این چنین موارد، اول ماه به شهادت دو عادل ثابت نمی‌شود.

آیت... نوری: و یا آسمان صاف باشد و جمعیت زیادی با دقت تمام برای دیدن ماه اجتماع کنند و نبینند، در این صورت که احتمال عقلایی برای اشتباه آن دو نفر هست، بگویند، اول ماه ثابت نمی‌شود.

آیت... وحید: و همچنین اگر قابل تصدیق نباشند مثل این که آسمان صاف باشد و عده استهلال کنندگان زیاد باشند و غیر از این دو، دیگران هر چه دقت کنند نبینند.

چهارم: سی روز از اول ماه قبلی بگذرد.

پنجم: حکم حاکم

حاکم شرع حکم کند که اول ماه است در این صورت کسی هم که تقلید او را نمی‌کند باید به حکم او عمل نماید ولی کسی که می‌داند حاکم شرع اشتباه کرده نمی‌تواند به حکم او عمل نماید.

آیت... خویی: اول ماه به حکم حاکم شرع ثابت نمی‌شود و رعایت احتیاط، اولی است.

آیت... سیستانی: ثابت نمی‌شود مگر اینکه از حکم او یا ثابت شدن ماه نزد او، اطمینان به دیده شدن ماه حاصل شود.

آیت... زنجانی و وحید: ثبوت ماه با حکم حاکم، محل اشکال است، بله اگر موجب اطمینان شود کافی است.

آیت... تبریزی: و چنانچه حاکم شرع بگوید دو عادل نزد من به رؤیت هلال شهادت داده‌اند نیز کافی است.

[آیت... مجتبی تهرانی: اگر برای مجتهدی اول ماه ثابت شود، اگر اعلام ثبوت ماه و اشاعه آن موجب اختلاف و تفرقه بین مسلمین و وهن به اسلام شود و یا موجب تضعیف نظام اسلامی شود، اعلام و اشاعه آن جایز نیست.]

دیر غروب کردن ماه

مسأله ۱: بلند بودن ماه یا دیر غروب کردن آن، دلیل نمی‌شود که شب پیش، شب اول ماه بوده است.

رؤیت در شهرهای دیگر

مسأله ۲: اگر در شهری اول ماه ثابت شود، برای مردم شهر دیگر فایده ندارد مگر آن دو شهر با هم نزدیک باشند یا انسان بداند که افق آنها یکی است.

حضرات آیات اراکی، زنجانی و مکارم: یا شهری که ماه در آن دیده شده است در شرق آن شهر باشد.

آیت... خامنه‌ای: یا در شهرهایی که در شرق آن شهر واقع شده‌اند هلال دیده شود ولی اگر اختلاف بین شهرها به مقداری باشد که با فرض رؤیت هلال در یکی هلال در دیگری قابل رؤیت نباشد کفایت نمی‌کند.

آیت... گلپایگانی: یا در شهری که دیده شده آفتاب زودتر از شهر خودش غروب کند.

آیت... بهجت: اگر در شهری ماه دیده شد در صورتی برای ساکنین شهر دیگر مفید است که یقین یا اطمینان بکنند اگر در آسمان یا زمین مانعی نبود در آنجا هم ماه دیده می‌شد چه در شرق باشد یا در غرب، ولی اگر به این مطلب یقین نداشته باشند، نمی‌توانند به دیدن ماه در شهر دیگر اکتفا کنند.

آیت... سیستانی: اگر در شهری اول ماه ثابت شود، در شهرهای دیگر که در افق با او متحد می‌باشند، اول ماه نیز ثابت می‌شود و مقصود از اتحاد افق در اینجا آن است که اگر در شهر اول، ماه دیده شود در شهر دوم اگر مانعی مانند ابر نباشد دیده می‌شود و این در موردی محقق می‌شود که شهر دوم اگر غرب شهر اول باشد در خط عرض نزدیک به آن باشد و اگر در شرق آن است در صورتی ثابت می‌شود که وحدت افق معلوم باشد هر چند از این جهت که زمان ماندن ماه در افق شهر اول بیش از مقدار اختلاف بین غروب دو شهر باشد.

حضرات آیات خوئی، تبریزی و فاضل: اگر در شهری اول ماه ثابت شود در شهرهای دیگر چه دور باشند چه نزدیک چه در افق متحد باشند یا نه، نیز ثابت می‌شود در صورتی که در شب، مشترک باشند ولو به اینکه اول شب یکی آخر شب دیگری باشد.

آیت... وحید: شهرهایی که بیشتر طول شب با هم مشترک باشند هم افق هستند.

آیت... نوری: همین قدر که در شب بودن آن شب (مثل مکه و کراچی یا لندن و کابل، نه مثل تهران و واشنگتن) اشتراک داشته باشند ثابت می‌شود.

[آیت... سید سعید حکیم: وجود هلال در شهری موجب دخول ماه جدید در آن شهر و در تمامی شهرهای غربی مطلقاً، بلکه در شهرهای شرقی اگر شهری که در آن هلال ظاهر شد از شهرهای عالم قدیم، یعنی از قاره‌های آسیا و اروپا و آفریقا (بغیر دو قاره آمریکا) باشد و ظهور هلال در دو قاره آمریکا موجب ثبوت ماه جدید در شهرهای عالم قدیم نمی‌شود، بلی وجود هلال در بعضی شهرهای آن دو قاره در دخول ماه در بقیه شهرهای آن دو قاره کفایت می‌کند.]

مآخذ فتاوی مراجع عظام:

- ۱- کتاب توضیح المسائل مراجع (گردآورنده: محمد حسن بنی‌هاشمی خمینی - دفتر انتشارات اسلامی)
- ۲- استفتانات صورت گرفته توسط مرکز مطالعات و پژوهشهای فلکی - نجومی در قم (در نیمه سال ۱۳۸۳)
- ۳- گزارش دیدار اعضای ستاد استهلال دفتر معظم رهبری با مراجع عظام در پائیز سال ۱۳۸۱

تنظیم و ترتیب مباحث: علیرضا موحدنژاد